

התנהלות של משפחות במצבי פרידה וגירושין בעת משבר הקורונה: סקירה בין-לאומית

יואה שורק, דפנה הרן, איה אלמוג-זקן, אבנר גורדון, אניה גרסימנקו, לילך זוהר,
ענת גלעד, פידא ניג'ם-אכתילאת

10 במאי 2020

"None of us know how long this crisis is going to last. In many respects we are going to have to put our lives "on hold" until COVID-19 is resolved. But children's lives – and vitally important family relationships – cannot be placed "on hold" indefinitely without risking serious emotional harm and upset. A blanket policy that children should never leave their primary residence – even to visit their other parent – is inconsistent with a comprehensive analysis of the best interests of the child. In troubling and disorienting times, children need the love, guidance and emotional support of both parents, now more than ever."

(Justice A. Pataratz in Ribeiro v Wright, Ontario Superior Court at Hamilton, 24 March 2020)

מבוא

ב-11 במארס 2020 הכריז ארגון הבריאות העולמי על המחלה שנגרמת על ידי נגיף קורונה כעל מגפה עולמית (פנדמיה). ההערכות מדברות על כך ששיעור ניכר מכלל אוכלוסיית העולם יידבקו בנגיף. מדינות שונות ברחבי העולם הכריזו על מצב חירום והודיעו על מגוון הגבלות והנחיות שמטרתן ליישם את עיקרון הריחוק החברתי אשר מיועד להאט את התפשטות התחלואה.

הגבלות אלה מצמצמות את היכולת לקיים קשרים בין-אישיים ברמה הפיזית. קשרים אלה מוגבלים למעשה לבני משפחה החיים באותו משק בית. מצב זה מציב קשיים ואתגרים ייחודיים בפני הורים לילדים במשפחות שבהן ההורים פרודים או גרושים, כלומר חיים במשקי בית שונים. השאלה המרכזית שעולה, אשר נסקרת במסמך זה, היא כיצד מתמודדות משפחות גירושין עם ניהול הסדרי המשמורת – זמני השהות של הילדים המשותפים עם כל אחד משני ההורים, העברת הילדים בין הבתים וקיום מפגשים מפוקחים. כל זאת תוך יישום הפרקטיקות המניעתיות של ריחוק חברתי ותוך שמירה על בריאותם הפיזית ועל רווחתם הנפשית של הילדים.

המדינות שנכללו בסקירה זו הן ישראל, המדינות אריזונה, וירגיניה, ורמונט, טקסס, נבדה, ניו יורק וקליפורניה בארצות הברית, הפרובינציות קוויבק ואונטריו בקנדה, אוסטרליה, אנגליה, אירלנד, ספרד, איטליה ושוודיה. לסקירה נבחרו מדינות שבהן הצלחנו לאתר מידע משמעותי בנושא, בדגש על מדינות שבהן התפשטות המגפה וממדי המשבר חמורים יותר מאשר בישראל (ספרד, אנגליה, ארצות הברית ואיטליה). נוסף לכך, במרבית המדינות שבסקירה מדיניות הטיפול בילדים ובמשפחות במצבי פרידה וגירושין היא מפותחת מאוד בשגרה (עוד לפני משבר הקורונה).

הסקירה נערכה בתחילת אפריל 2020 ובוצעה ברובה מתוך מקורות גלויים (אתרי אינטרנט, מסמכים רשמיים, טורי דעה של מומחים ופרסומים בתקשורת), ובייחוד מתוך אתרי אינטרנט של שירותי רווחה מקומיים ושל עמותות או חברות פרטיות המספקות ייעוץ משפטי בדיני משפחה. כמו כן, חלק מן המידע עלה משיחות עם אנשי מקצוע מתחום הרווחה ובתי המשפט לענייני משפחה.¹

בחלק הראשון של המסמך מובאים נתוני רקע על התמודדות המדינות שנסקרו עם התפשטות המגפה. לאחר מכן, מתוארות ההנחיות הרשמיות שניתנו במדינות השונות בדבר ניהול זמני השהות של הילד אצל הוריו. בהמשך מתוארות הנחיות בדבר פעילות מרכזי הקשר (ביקורים מפוקחים), ולסיום מובאות המלצות והנחיות "רכות" להורים בדבר ההתנהלות ביניהם בזמן הקורונה, וכן המלצות להתאמת מערכת השירותים לתמיכה מרבית במשפחות שבהן ההורים חיים בנפרד.

¹ תודה מיוחדת לכבוד השופט לענייני משפחה בדימוס, פיליפ מרכוס, על סיועו באיתור מידע רלוונטי באמצעות רשת הקשר שלו עם אנשי מקצוע המעורבים בטיפול במשפחות ממדינות שונות בעולם.

עיקרי הדברים

- מרבית המדינות שנסקרו מתמודדות עם שיעורים גבוהים של תחלואה מנגיף קורונה, ובכולן **הותקנו תקנות ממשלתיות לשעת חירום והוטלו הגבלות על חופש התנועה ועל היציאה מן הבתים** לצרכים שאינם חיוניים. בשוודיה התקנות שהותקנו אינן מגבילות את חופש התנועה ואת היציאה מן הבתים.
- בכל המדינות שנסקרו ושהותקנו בהן תקנות לשעת חירום המגבילות את חופש התנועה (למעט ספרד), **הוחרגו ילדים שהוריהם חיים בנפרד ממגבלת חופש התנועה**. התקנות לשעת חירום מאפשרות להורים לקיים את חלוקת זמני השהות המוסדרת ביניהם בצו בית המשפט.
- בכל המדינות שנסקרו **הומלץ להורים לגלות פתיחות לשינויים בחלוקת זמני השהות בהתאם לנסיבות**, כמו במקרים של שינוי תעסוקתי או צורך בבידוד.
- בכל המדינות שנסקרו (למעט באוסטרליה) **ההנחיה הרווחת היא כי ההורים יגיעו להסכמות לא פורמליות ביניהם או באמצעות גורמי תיווך וגישור, ויתעדו אותן בכתב** כדי שניתן יהיה לבחון אותן מחדש עם החזרה לשגרה. במקרי קיצון (כמו אלימות במשפחה או התעללות בילד) ניתן לפנות לבתי המשפט לענייני משפחה, הפועלים במתכונת מצומצמת, כדי לקבל הכרעה משפטית בדבר חלוקת זמני השהות.
- **באוסטרליה, לעומת זאת**, בתי המשפט לענייני משפחה עובדים במתכונת מלאה יותר ומקוונת. **כל משפחה יכולה להגיש לבית המשפט בקשה מקוונת לצו הסכמה מבית המשפט בנוגע לשינוי חלוקת זמני השהות** ולקבלת חלופות לצווים הקיימים.
- הובע **חשש** כי ייעשה שימוש לרעה במצב, וכי יהיו הורים שינצלו את משבר הקורונה לצורך הרחקת ילדים מן ההורה האחר. באנגליה ובאירלנד צוין כי מקרים אלה ייבחנו וכי יוטלו סנקציות על הורים אלה.
- במדינות שבנוגע להן נמצא מידע על פעילות **מרכזי הקשר** בעת משבר הקורונה יש ניסיון להמשיך את פעילותם, אולם **לא נערכים מפגשים פנים אל פנים** בין הילד להורה הלא משמורן, בגלל ריבוי המשתתפים במפגשים, ומתוך רצון ליישם את עיקרון הריחוק החברתי. במקום זאת, **ישנו ניסיון לערוך מפגשים מפוקחים ומפוקחים למחצה באופן מקוון**.
- **במרבית המדינות שנסקרו שירותי הסיוע הממשלתיים** למשפחות במצבי פרידה או גירושין **פועלים במתכונת חירום מצומצמת**, וישנם ארגונים של המגזר השלישי ושל המגזר הפרטי המציעים סיוע בתחומים אלה. לעומת זאת, **באוסטרליה ובקנדה תוגבר הסיוע** שניתן למשפחות **על ידי הגורמים הממשלתיים**.
- **בכל המדינות פורסמו הנחיות "רכות" (שאינן מחייבות) בנוגע לניהול היחסים בין ההורים** לצורך חלוקת זמני השהות של הילדים. הומלץ בעת הזו לנקוט בגמישות, בשקיפות, בפשרנות ובסתגלנות, ולנהוג כלפי הצד השני בהוגנות ובשוויון, הן רגשית והן משפטית. בתוך כך, הומלץ על:
 - שמירה מרבית על בריאות הילד ועדכון הדדי של ההורים בענייני בריאות הילד והמשפחה
 - הבטחת מעבר ניטרלי של הילד מבית לבית באמצעות גורם שלישי כמו קרוב משפחה או חבר
 - קיום ערוץ תקשורת פתוח ורציף של הילד עם ההורה שאין הוא שוהה במחיצתו באותה עת
 - צמצום החשיפה של הילדים לעימות ההורי
 - התחשבות של ההורים זה בזה במישור הכלכלי
- **ההמלצות להתאמת מערכת השירותים** לצורך הספקת תמיכה מרבית למשפחות שבהן ההורים חיים בנפרד הן:
 - להגביר את הסיוע של הגורמים המקצועיים למיתון עצימות העימות ההורי
 - לתגבר את ערוצי העזרה, הייעוץ וההדרכה להורים החיים בנפרד
 - לתגבר את ערוצי העזרה הישירה לילדים שהוריהם חיים בנפרד

1. רקע – התמודדות המדינות עם התפשטות נגיף קורונה

בתחילת חודש מארס 2020 אומצו בכל המדינות הנסקרות במסמך זה, תקנות לשעת חירום המורות על ריחוק חברתי והגבלת נייזות במרחב הציבורי במטרה לבלום את התפשטות המגפה. יוצאת דופן היא שוודיה, שבה התקנות שהותקנו אינן מגבילות את חופש התנועה ואת היציאה מן הבתים.

ב-16 במארס 2020 פרסם הממשל הפדרלי בארצות הברית הנחיות רשמיות (The President's Coronavirus Guidelines for America – 30 days to slow the spread) (1), שכוללות, בין היתר, הישארות בביתם ויצירת קשר עם ספק שירותי הרפואה במקרה של תחושת חולי או פיתוח תסמיני קורונה; הגבלת התנועה חלה על כל האנשים המתגוררים באותו משק בית, גם אם הימצאות הנגיף אומתה רק אצל אחד מהם; נקיטת משנה זהירות עבור אוכלוסיות בסיכון, בפרט זקנים ואנשים עם מחלות רקע; ביצוע עבודה או פעילות לימודית מן הבתים, ככל שמתאפשר (לצד קיום רצף העבודה של עובדים חיוניים); הימנעות מהתקהלויות של יותר מעשרה אנשים במרחב אחד; העדפת משלוחים על פני רכישה פיזית של מוצרים; הבטחת היגיינה אישית וסביבתית. לצד ההתוויות הפדרליות, 29 מדינות בארצות הברית הוציאו הוריה גורפת להישאר בביתם (2), כאשר ערים אחדות אף הקשיחו את ההגבלות. למשל, באזור המפרץ של טקסס-פרנסיסקו התושבים נדרשים להישאר במקום המגורים שהם כבר נמצאים בו (shelter-in-place).

באופן כללי, דרכי ההתמודדות עם התפשטות מגפת הקורונה בכל המדינות הנסקרות במסמך זה דומות למדי לאלה של הממשל הפדרלי בארצות הברית. בחלק ניכר מן המדינות ננקטו צעדים נוספים (2) כמו סגירת כוללת של מערכת החינוך ושל מקומות עבודה שאינם חיוניים, סגירת גבולות בין-לאומיים ולעיתים אף סגירת גבולות מקומיים, כמו באיטליה שבה נקבע סגר אזרחי כללי. בה בעת יש שונות מסוימת בין המדינות הנסקרות. באוסטרליה למשל, לא נסגרו בתי הספר, ובשוודיה אומץ מודל ייחודי, שבו מותרת תנועה במרחב הציבורי, מרבית מוסדות הציבור פתוחים, מערכת החינוך (פרט להשכלה הגבוהה) פועלת כסדרה, ומקומות הביילוי פתוחים אף הם. ההגבלה בנוגע להתכנסות במרחב הציבורי חלה על 50 איש באותו מרחב. עם זאת, בעקבות ביקורת על מדיניות הממשלה, בימים אחרונים (אפריל 2020) נערכים בשוודיה להחמרת הצעדים, כמו המלצה להימנע מטיסות לחו"ל (3-5).

2. ניהול זמני השהות של הילד אצל הוריו

חלוקת זמני השהות של ילד עם הוריו החיים בנפרד משמעה קביעת פרקי זמן קבועים וסדירים שבהם ישהה הילד עם כל אחד מן ההורים, כולל בחופשות ובחגים. כמות המפגשים ומשכם משתנים בין משפחה למשפחה בהתאם לגיל הילד ולנסיבות המשפחתיות (6). אם זוג אשר לו ילדים משותפים מבקש לחיות בנפרד, עליו להסדיר בהסכם משפטי את חלוקת הזמנים שבהם ישהו הילדים עם כל אחד מן ההורים לאחר הפרידה. בהיעדר הסכמה בין ההורים על זמני השהות, על ההורים לפנות לערכאה שיפוטית שתקבע את חלוקת זמני השהות, כשהעיקרון המנחה אותה הוא טובת הילד.

2.1 הנחיות להחרגה מתקנות לשעת חירום לצורך עמידה בחלוקת זמני השהות

ברוב המדינות הנסקרות, ילדים שהוריהם חיים בנפרד הוחרגו מן ההנחיות הממשלתיות לשעת חירום אשר מגבילות את חופש התנועה ואת היציאה מן הבתים לצרכים שאינם חיוניים (למעט בספרד).

המשמעות היא שהחוק מאפשר להורים לקיים את ההסכם בדבר חלוקת זמני השהות, כלומר להעביר את הילדים בין הבתים כפי שנקבע בצו בית המשפט, גם בזמן הקורונה.

במדינות ארצות הברית² (אריזונה, וירג'יניה, ורמונט, טקסס, נבדה, ניו יורק וקליפורניה) על הורים גרושים לעמוד בהסדרי המשמורת גם לנוכח הנחיות הממשל הפדרלי לריחוק חברתי והגבלות התנועה (14-7). החזקה (possession) וגישה (access) לילדים נחשבות **זכויות משפטיות**, ומכאן **חובתם** של ההורים לקיים את ההסדרים בנוגע לזמני השהות, כלומר להעביר את הילדים בין משקי הבית לפי המועדים והזמנים הקבועים בהסכם. צוין כי ההחלטה נובעת מכך שמדובר ב"צורך חיוני" (בדומה ליציאה מן הבתים לרכישת מזון ותרופות).

בישראל, ב-21.3.20 אישרה הממשלה תקנות לשעת חירום המגבילות את פעילותם של אנשים במרחב הציבורי, ובהן איסור לצאת מן הבית למעט במקרים חריגים. כדי לסייע למשפחות שבהן ההורים חיים בנפרד להתנהל במצב החדש שנוצר ולמנוע אי הבנות ובלבול, פעל משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים (להלן, משרד הרווחה) באופן פרואקטיבי ופרסם ב-23.3.20 את עמדתו המקצועית בנוגע לחשיבות הרבה בהבטחת הקשר בין ילד לשני הוריו (15). בהמשך לכך, ב-24.3.20 החרג שר המשפטים מן התקנות מעבר של קטינים בין בתי הוריהם שאינם גרים במשותף (16). ב-3.4.20, כאשר הוכרז סגר בישובים ובשכונות מסוימות שבהן עקומת ההידבקות הייתה גבוהה במיוחד, פעל משרד הרווחה להחריג לעניין זה ילדים להורים גרושים, שמגיעים לביקור אצל אחד מהוריהם.

בפרובינציית אונטריו שבקנדה, ההנחיה היא שהורים החולקים משמורת משותפת על ילדיהם צריכים להמשיך בשגרת הביקורים הקבועה ובהעברת הילדים בין הבתים בתקופת המשבר, למעט במקרים שבהם אחד ההורים חושד שההורה האחר אינו נוקט באמצעי הזהירות הבריאותיים המחויבים בתקנות. הצידוק המרכזי שניתן לכך הוא שמירת טובתם של הילדים ומניעת פגיעה אפשרית ברווחתם בשל חסך בקשר עם אחד ההורים (17, 18). שופט בית המשפט העליון באונטריו הצהיר מפורשות כי *"חיייהם של ילדים וקשרים חיוניים וחשובים עם משפחתם לא יכולים להיות בהמתנה מכיוון שניתוק הקשרים עלול להוות סיכון נפשי רציני לשלומם. בזמנים של מצוקה ואי-ודאות ילדים זקוקים לאהבה, להדרכה ולתמיכה של שני הוריהם יותר מתמיד"*.

גם **באנגליה** (19), **באיטליה** (20), **ובאוסטרליה** (21, 22) העברת ילדים בין הבתים לשם קיום זמני השהות הוחרגה מן התקנות לשעת חירום ומן ההגבלות הכלליות במדינה, במטרה לשרת את טובת הילד. למשל, פסיקת בית משפט במילאנו שבאיטליה מה-11.3.20 קבעה כי זכויות הביקור גוברות על הוראות הממשלה בנוגע לכללי שמירת המרחק החברתיים וכי *"שום סגירה אזורית לא יכולה להצדיק הפרות של אמצעי פרידה וגירושין"*, וכך למעשה, חלוקת זמני השהות שנקבעה בפסק דין היא הוראה שיפוטית מחייבת שיש לקיימה. לפיכך זכות ההתניידות של ילד בין הבתים של שני הוריו כלולה בסיבות היציאה עבור צורך חיוני, ואף מעניקה לגיטימציה לתנועה מרשות מקומית אחת לאחרת (20).

לעומת כל המדינות האחרות, **בספרד** לא ניתנו הנחיות להחרגה מתקנות לשעת חירום לצורך עמידה בחלוקת זמני השהות. ב-20.3.2020, חמישה ימים לאחר תחילת הסגר הכללי בספרד, הצהיר שר המשפטים כי עקרונית יש לשמור על ההסכמים המשפטיים הקיימים בנוגע לחלוקת זמני השהות (23),

² בכל מופע במסמך שבו מתייחסים לארצות הברית בקשר להנחיות עבור משפחות גרושות, אלא אם מצוין אחרת, הכוונה אינה לרמת הממשל הפדרלי אלא למדינות ספציפיות אלה.

אולם הצהרה זו לא גובתה בתקנות לשעת חירום. במשדר חדשות הוצגה סוגיה זו כאחת המבלבלות ביותר והמדוברות ביותר בימים אלה בספרד (24). בהיעדר הנחיה מדויקת מטעם הממשלה, נוצר מצב שבו 32 בתי משפט שונים ברחבי ספרד העבירו פסיקות שונות עבור סוגיה זוהה. את הפסיקות אפשר לחלק לשלושה סוגים עיקריים: (1) ההורים חייבים לאפשר לילדים לראות את ההורה האחר לפי ההסכמים בדבר זמני השהות שנקבעו להם; (2) אין לאפשר תנועה כזו במרחב הציבורי ועל הילדים להישאר בביתו של אחד ההורים במשך כל תקופת ההסגר; (3) עקרונית אין לאפשר תנועה כזו במרחב הציבורי, אולם יש לאפשר להורים להיפגש עם ילדיהם בפלטפורמות אחרות. כאמור, בספרד אין תקנה חד-משמעית בעניין זה בזמן הקורונה. לפיכך ההמלצה להורים היא להשתמש בהסכמים המשפטיים על אודות הסדרי הראייה שיש בחזקתם כדי שבמידת הצורך יוכלו להוכיח בפני בית המשפט שהם דוברי אמת, ולשכנע שקיום זמני השהות לפי הקבוע בהסכמים התברר כצורך חיוני (25).

2.2 הנחיות לקיום זמני השהות במצב חירום

בכל המדינות שנסקרו לעיל הומלץ להורים לשמור ככל האפשר על זמני השהות הקבועים בהסכם המשפטי הקיים עוד מלפני משבר הקורונה, אך לגלות פתיחות לשינויים בהסדרים אלו בהתאם לנסיבות שנוצרו בעקבות המשבר. למשל, ייתכן שיהיה צורך לשנות את זמני השהות אם עבודתו של אחד ההורים הורחבה או צומצמה, או אם אחד ההורים נדרש לבידוד. במקרים אלה ההנחיה הרווחת היא כי ההורים יגיעו להסכמות בנוגע להגמשת זמני השהות בעצמם או באמצעות גורמי תיווך וגישור. בכל המדינות, למעט בספרד ובאוסטרליה, צוין כי הסכמות אלה יכולות להישאר ברמה הלא פורמלית בין ההורים, והומלץ לתעד את השינויים בכתב (במייל במסרון או בווטסאפ), כדי שניתן יהיה לבחון אותם מחדש עם החזרה לשגרה. בכתבות מקוונות **מאוצות הברית** המליצו עורכי דין לענייני משפחה ויועצים משפטיים להורים לעגן בכתב את השינויים הזמניים שהם עורכים בחלוקת זמני שהות באישור נוטריוני התקף לתקופת המגפה בלבד, כך שלא יהווה תקדים לשינוי ההסדרים עם החזרה לשגרה (7-14). **אוסטרליה** יוצאת דופן מבחינה זו, ובה כל משפחה יכולה להגיש בקשה מקוונת לצו הסכמה מבית המשפט בנוגע לשינוי חלוקת זמני השהות ולקבלת חלופות לצווים הקיימים (21, 22).

בכל המדינות (למעט אוסטרליה כאמור) בתי המשפט לענייני משפחה פועלים בעת הקורונה במתכונת מצומצמת, ומתמקדים בדיונים דחופים בנוגע לאלימות במשפחה, התעללות בילדים ומצבי חירום אחרים. לכן פנייה לבתי המשפט לענייני משפחה לצורך הגשת תביעה וקבלת הכרעה שיפוטית בדבר חלוקת זמני השהות אפשרית רק במקרי קיצון. למשל, **באוצות הברית** צוין כי במקרה שבו אחד ההורים סבור כי נשקפת לילד סכנה מיידית אם יעביר אותו לחזקת ההורה האחר, באפשרותו לפנות למערכת המשפט המקומית (7-14). בדומה, **בקנדה** צוין כי הורה הסבור שההורה האחר אינו מקפיד על ההנחיות לשמירת הבריאות כמו ריחוק חברתי, יכול להגיש בקשה דחופה לבית המשפט כדי לבחון את זמני השהות בתקופה זו. שופט בית הדין הגבוה לצדק של מחוז אונטריו אף ציין כי בית המשפט לא יגלה סבלנות כלפי הורה המסכן את ילדו או החושף אותו לסכנה בניגוד להנחיות (17, 18).

אנשי מקצוע במדינות שונות הביעו חשש כי ייעשה שימוש לרעה בהנחיות הגמישות לקיום חלוקת זמני השהות של הילד בין הוריו, וכי יהיו הורים שישתמשו בכך להרחקת הילד מן ההורה האחר. בעניין זה צוין **באנגליה** כי הורה רשאי לשנות באופן חד-צדדי את זמני השהות ובלבד שיש לו לכך סימוכין רפואיים מספקים, אולם עליו לתעד היטב את הסיבות להחלטתו. לאחר משבר הקורונה יבחן בית המשפט אם פעל בהיגיון או ניצל את המצב לצורך הרחקת הילד מן ההורה האחר (19). **באירלנד**

אף צוין על ידי בית משפט לענייני משפחה כי במקרה של הפרה לא מוצדקת של ההסכם על חלוקת זמני השהות, ההורה המונע קשר צפוי למאסר (26).

ב-3.4.20, הכריז משרד הרווחה בישראל על העו"סים לעניין סדרי דין כעל עובדים חיוניים. העו"סים הונחו לכתוב תסקירים במקרים דחופים שבהם יש חשש לפגיעה בקטין במסגרת זמני השהות או חשש לפגיעה בקשר הורה ילד עד כדי נתק.

3. פעילות מרכזי הקשר בעת משבר הקורונה

מרכזי קשר הורים-ילדים (supervised visitation centers) הם מסגרות לקיום מפגשים מוגנים ומפוקחים בין ילדים וההורה הלא משמורן במצבים של קונפליקטים במשפחה על רקע פירוד, גירושין, או אלימות וסיכון (באייר-טופילסקי, סבו-לאל ובלוך, 2016; נבות, פאס וצדקה, Flory et al., 2014; 2001). במרכזים אלה מתקיימים מפגשים בין הורים לילדים כאשר המפגש ביניהם דורש פיקוח, ליווי והדרכה של גורם מפקח ואינו יכול להתקיים באופן עצמאי. צוות המרכז מדרוך, מכוון ומסייע בחידוש, בבנייה ובשימור של הקשר בין ההורה הלא משמורן לילד, בהתאמה לכל משפחה ובהקפדה על שלומם הפיזי והנפשי של הילדים (27).

מידע בנוגע לפעילותם של מרכזי הקשר בזמן הקורונה אותר עבור חלק מן המדינות שנסקרו במסמך זה ואלה הן: **ארצות הברית, קנדה, אנגליה וישראל**. במדינות אלה ישנו ניסיון להמשיך את פעילותם של מרכזי הקשר, אולם לא נערכים מפגשים פנים אל פנים בין הילד להורה הלא משמורן. במקום זאת, ישנו ניסיון לערוך את המפגשים המפוקחים והמפוקחים למחצה באופן מקוון (7-14, 17, 18, 28, 29).

רצינו להבין מדוע ישנו הבדל בכל המדינות בין המדיניות כלפי המשפחות הגרושות בצו סטנדרטי כלפי חלוקת זמני השהות, שבה מתאפשר מפגש של הילד פנים אל פנים עם שני ההורים ובין המדיניות בנוגע למשפחות שבהן ההוריה היא על מפגשים מפוקחים עם הורה שאינו משמורן, שאינה מאפשרת מפגש פנים אל פנים. תשובה לכך עלתה למשל מניתוח של צווים מבית המשפט העליון של טקסס (13). ההסבר הניתן הוא שבצו סטנדרטי לענייני משמורת מעורבים בדרך כלל הילד והוריו בלבד. לעומת זאת, בשירותים להגנת הילד, ובפרט בביקורים מפוקחים, מעורבים, נוסף לילד עצמו, מתאמי טיפול, הורי אומנה, פעילי סגור ועורכי דין. מספר המגעים במקרה כזה הופך מעריכי (אקספוננציאלי), ולכן מפגשים אלה מושהים בזמן הקורונה. ואולם אין הכוונה לבטל את פעילותם של מרכזי הקשר. למשל, בכל מדינות ארצות הברית שנסקרו, ההנחיה העקרונית היא כי אפשר לערוך את המפגשים המפוקחים בטלפון או בתקשורת מקוונת אם הלקוחות מצוידים בטכנולוגיה הנדרשת. בדומה, שירותי ייעוץ וסיוע פסיכו-סוציאלי להורים עצמם יסופקו באמצעות מפגשים וירטואליים (ראו למשל בקנדה (18) ובאנגליה (28)).

בישראל, הוציא משרד הרווחה הנחיות מקצועיות לאנשי המקצוע, ואלה השתנו מעת לעת בהתאם להנחיות משרד הבריאות. ב-17.3.20 פרסם השירות למסגרות ותוכניות טיפול באגף בכיר משפחות ילדים ונוער בקהילה במשרד הרווחה, הנחיות בדבר המשך פעילותם של מרכזי הקשר. הנחיות אלה הורו כי המרכזים יפעלו בכפוף להנחיות משרד הבריאות המאפשרות הימצאות של עד 10 אנשים בחדר. בין השאר, צוין כי כדי שאפשר יהיה לעמוד בהנחיות אלה יש לחלק בהתאם את זמני ההגעה של המשפחות. ואולם כמו במדינות אחרות, גם בישראל התגבשה ההבנה כי קשה ליישם הנחיות אלה בגלל ריבוי הגורמים המבקרים במרכזי הקשר ומספר המגעים ההופך מעריכי (אקספוננציאלי). ב-19.3.20

פרסם מינהל שירותים חברתיים ואישיים במשרד הרווחה הנחיות זמניות חדשות בדבר יישום קשר הורה ילד בתקופת הקורונה. המסמך כלל התייחסות לילדים שמרכזי הקשר מהווים מקום מפגש עבורם, לילדים שמתנהלים בעניינם הליכי אימוץ, לילדים המשולבים באומנה ולילדים שהוריהם נתונים בסכסוכי גירושין. במסמך זה צוין כי ילדים שמרכזי הקשר מהווים מקום מפגש עבורם אינם יכולים לערוך מפגשים פנים אל פנים עם הוריהם, אלא יש לקדם אינטראקציה בערוצי תקשורת חלופיים כמו שיחות טלפון ושיחות וידאו. אמצעי התקשורת יותאמו לגילו ולמאפייניו של הילד, ויופעלו בהתאם לשיקול דעתו של הגורם המקצועי האחראי. יש לעשות מאמץ שתדירות הקשר שנקבעה תישמר, וכן שרמת הפיקוח וחובת החיסיון יישארו כשהיו. על העו"ס לעניין סדרי דין מוטלת האחריות לפנות להורים לצורך עדכון המרת המפגש הפיזי למתכונת דיגיטלית. לאחר קבלת עמדתם, יגיש העו"ס הודעת עדכון לבית המשפט לענייני משפחה או לבית הדין הרבני בנוגע להמשך קיום הקשר ובנוגע לעמדת ההורים (29). הנחיות כלליות אלה העלו שאלות וסוגיות בדבר דרכי הפעלתם של מרכזי הקשר, למשל, הדרכים לקיום המפגשים באמצעים דיגיטליים, אופני הפיקוח במפגשים, סוגיות הנוגעות לצילום ולהקלטת המפגשים, ושאלות בדבר קיום המפגשים בחברה החרדית, המתאפיינת במיעוט השימוש במחשב או בטלפון חכם. כדי לענות על סוגיות אלה נוסחו הנחיות מפורטות יותר והן הופצו ב-30.3.20 בקרב מנהלי המחלקות לשירותים חברתיים ומנהלי ועובדי מרכזי הקשר. ב-20.4.20 הופץ חוזר מנכ"ל משרד הרווחה, שהרחיב, בין השאר את פעילותם של מרכזי הקשר מהיקף של 70% להיקף מלא של 100% ובמקביל אפשר את העבודה במפגש פנים אל פנים בתוך המרכז וגם באמצעים דיגיטליים. בעקבותיו, ב-26.4.20 פרסם שירות תוכניות ומסגרות טיפול בקהילה הנחיות מפורטות יותר בדבר המקרים שבהם יתאפשר מפגש פנים אל פנים במרכזי הקשר, המקרים שבהם המפגשים ייערכו באופן מקוון בלבד והמקרים שבהם יתאפשר קשר משולב – פנים אל פנים ובאמצעים דיגיטליים. המסמך התייחס לעדכון והתייעצות עם הגורם המפנה, לקליטת משפחות חדשות, למיגון הצוות והמשפחות, להקפדה על חיטוי וניקיון המרכז ולסוגיות נוספות. נוסף על כך, הוחל בחלוקת מחשבים למשפחות המקבלות שירות ממרכזי קשר, הזקוקות לכך לשם קיום הקשר באמצעים דיגיטליים.

4. מתן תמיכה למשפחות במצבי פרידה וגירושין בעת משבר הקורונה

במרבית המדינות שנסקרו שירותי הסיוע הממשלתיים למשפחות במצבי פרידה וגירושין פועלים במתכונת מצומצמת. למשל, בישראל עד 24 באפריל 2020, תפוסת כוח האדם ביחידות הסיוע ליד בתי המשפט לענייני משפחה עמדה על 30% בלבד. עם זאת, יש לציין כי ניתנו מענים מגוונים (לא רק במקרי חירום), לרבות עריכת פגישות מידע, הערכה ותיאום (מהו"ת) בטלפון, סיוע בגישור מעובדות סוציאליות ומעורכי דין של יחידות הסיוע, ושיחות הרגעה ותמיכה בהתארגנות בתקופה זו. ב-26.4.20 חזרו העובדים הסוציאליים ביחידות הסיוע להיקף עבודה מלא וסיפקו שירותים באמצעים דיגיטליים. ב-3.5.20 חזרו גם עורכי הדין והפסיכולוגים לעבודה ביחידות הסיוע בהיקף מלא תוך שימוש באמצעים דיגיטליים. יחידות הסיוע נערכות לחזרה לקבלת קהל החל מה-10.5.20. התחנות ליעוץ זוגי ומשפחתי פעלו באופן מלא עד ה-1.4.20, אז צוין בחוזר מנכ"ל כי יפעלו בהיקף של 70%. במשך תקופת המשבר ניתנו שירותי טיפול זוגי למשפחות באמצעים שונים, שירותי טיפול קבוצתי ושירותי תיאום הורי באמצעים דיגיטליים בהיקף של 70% מן התעריף. החל מה-21.4.20 חזרו התחנות לפעילות מלאה

בשילוב של אמצעים דיגיטליים ובמפגשים פנים אל פנים. גם מרכזי ילדים הורים ונתיבים להורות, שבהם ניתן טיפול בנושא ההורות והקשר בין הורים לילדים, פעלו עד 21.4.20 בהיקף של 70% מן התעריף וב-21.4.20 שבו לפעילות מלאה. משפחות רבות מן המטופלות במסגרות אלה הן משפחות גרושות שמקבלות התערבות גם בנושא שיפור הקשר בין הורים לילדים. נוסף על כך במשך כל משבר הקורונה פעלו מרכזי החירום לילדים ונוער בתפוסת כוח אדם מלאה, וניתנו בהם שירותי הגנה לילדים שהוריהם בסכסוך גירושין קשה על ידי היחידות האינטרניות ושירותי טיפול והתערבות בקרב הורים הנתונים בסכסוכי גירושין בעצימות גבוהה על ידי היחידות הייעוציות-טיפוליות (האקסטרניות) באמצעים דיגיטליים.

בכל המדינות שנסקרו, לצד השירותים הממשלתיים ישנם גם ארגונים של המגזר השלישי ושל המגזר הפרטי המציעים סיוע למשפחות בעת משבר הקורונה, על אף שגם פעילותם מצומצמת עקב המצב. למשל בישראל, מיזם "בין לבין" למען ילדים והורים גרושים מציע להורים גרושים ייעוץ טלפוני רגשי או משפטי ללא עלות, סרטוני הסברה, מפגשים מקוונים, וכתבות עם עצות להורים (ראו נספח א'). כמו כן, המיזם מציע לילדים להורים גרושים בגילים שונים תמיכה רגשית באמצעות צ'אט חנימי באתר האינטרנט, מפגשים מקוונים ורשומות במדיה החברתית, לרבות רעיונות לדרכי שימור קשר מקוון עם הורה רחוק (30).

מבין כל המדינות שנסקרו, יוצאות דופן מבחינה זאת הן אוסטרליה וקנדה **שבהן תוגברו הסיוע והתמיכה במשפחות גרושות הניתנים מן הגורמים הממשלתיים**. למשל, **כדי לסייע במיתון עצימות העימות ההורי**, באוסטרליה מוצע להורים לפנות לסיוע של עורכי דין באופן מקוון כדי להגיע להסדרים חדשים, זאת באמצעות שירותי גישור אלקטרוניים שונים (21). **בקוויבק ובאונטריו** (קנדה) מוצע קו חם חנימי לייעוץ משפטי עבור התושבים כדי להבטיח את חובות ההורים בקיום חלוקת זמני השהות ביניהם בתקופה זו, ובאונטריו הוקמו מרכזי מידע לדיני משפחה שמסייעים בנושאים שונים (18).

השירותים הממשלתיים באוסטרליה מציעים גם ערוצי ייעוץ והדרכה להורים. בית המשפט למשפחה מציע להורים הזקוקים להכוונה נוספת לבקר באתר האינטרנט שלו או לפנות לקו ייעוץ בנושא קשרי משפחה מטעמו, שיכול לספק מידע, ייעוץ ושירותי פתרון לסכסוכים משפחתיים (21). נוסף לכך, אחד האמצעים הנתונים לרשות משפחות באוסטרליה, הוא אתר קשרי משפחה של ממשלת אוסטרליה (22), המכיל מידע על סוגיות הקשורות למשפחות ושירותים שיכולים לעזור למשפחות לנהל סוגיות במערכת היחסים, כולל קביעת סידורים לילדים לאחר שההורים נפרדו. האתר מכוון את ההורים לפנות למרכזים של יחסי משפחה, המציעים מגוון רחב של מידע ושירותים המסייעים למשפחות בכלל ולהורים פרודים או גרושים וילדיהם בפרט.

5. המלצות והנחיות "רכות" להורים ולמערכת השירותים

בפועל, ניהול זמני השהות בעת משבר הקורונה יצר תחושות בלבול, מבוכה וחוסר ודאות בקרב הורים רבים ברחבי העולם. לכן במדינות השונות התפרסמו מסמכי מדיניות, ניירות עמדה וכתבות מקוונות מטעם גופים ציבוריים, פרטיים או מן המגזר השלישי בתחומים המשפטי והפסיכו-סוציאלי (30-38 ונספח ב'), ובהם הנחיות "רכות" (שאינן מחייבות) והמלצות לשיפור האינטראקציה הבין-אישית והדינמיקה בין ההורים הפרודים/גרושים על רקע משבר הקורונה מחד, וכיצד לשפר את הספקת השירותים עבורם מאידך. מכיוון שרוב הדמיון על השוני בין המדינות, הדברים יוצגו באופן משותף מן המסמכים השונים, תוך הפנייה למסמכים הרלוונטיים.

5.1 המלצות להורים החיים בנפרד בנוגע לניהול היחסים ביניהם

במסמכים שנסקרו צוין כי על כל אחד מן ההורים לגלות בעת הזו ביתר שאת מחויבות לטובתו של הילד. לשם כך מומלץ לפעול בגמישות, בשקיפות, בפשרנות ובסתגלנות, ולנהוג כלפי ההורה האחר בהוגנות ובשוויון, הן רגשית והן משפטית. להלן ההמלצות העיקריות שעלו:

1. **יש לדאוג לשמירה מרבית על בריאות הילד ולעדכון הדדי בענייני בריאות הילד והמשפחה** – במדינות השונות הצביעו גורמים שונים על הנחיות להבטחת שלומם ובריאותם של ילדים המתניידים בין שני בתים. צוין כי יש לקיים את זמני השהות כמחויב למעט סייג אחד – אם לאחד הגורמים המעורבים בהעברת הילדים – הילד עצמו, ההורה שהילד אמור לעבור לחזקתו או מי מבני ביתו – הייתה חשיפה פוטנציאלית או מאומתת לנגיף קורונה, והוא מחויב בבידוד. במקרים אלה אפשר לדחות את המפגשים המוגדרים בהסדר ולקבוע ביקורי פיצוי בהמשך, תוך שמירת הקשר עם ההורה השני דרך המדיה המקוונת (7-14). כאשר אחד ההורים מחויב בבידוד, על הילד לשהות עד תום תקופת הבידוד אצל ההורה השני (16, 18). אפשרות נוספת שעלתה על ידי משרד הרווחה **בישראל** היא להגיע להסכמה על הצמדת ימי השהות כך שמספר המעברים יקטן, ולנייד את הילד בתחבורה פרטית במטרה לצמצם את הסיכון הבריאותי. עוד צוין כי במקרים שבהם בבית אחד מתקיימים זמני שהות של ילדים אשר משקי הבית האחרים שלהם שונים (לדוגמה, אם לשני בני הזוג יש ילדים מקשרים זוגיים קודמים), כדי לצמצם את הסיכון להדבקת הילדים והמשפחות, יש לשאוף לקיים את הסדרי הקשר לילדים מכל משפחה בימים נפרדים (15). מסר נוסף שהובע במסמכים ממדינות שונות בעולם הוא שעל ההורים להקפיד לעדכן זה את זה, באופן שוטף, כן ופתוח בנוגע לבריאותו, בטיחותו ורווחתו של הילד, ובמיוחד להעביר מידע במקרים של חשיפה אפשרית לנגיף, אם של הילד עצמו ואם של מי מבני משק הבית שעימם הוא שוהה באותה העת.
2. **יש להבטיח מעבר ניטרלי של הילד מבית לבית** – הורים בסכסוך בעצימות גבוהה נעזרים במסגרות החינוך של ילדיהם ובמרכזי הקשר כדי לקיים מעבר ניטרלי וסדיר מבית לבית, תוך צמצום אי-הנעימות שעשויה להיגרם לילד (17, 30). בשל סגירתן של מסגרות אלה, עלה חשש כי ההורים יתקשו לעמוד במעבר ניטרלי ובהסכם זמני השהות שהונהגו טרם המשבר. לכן הומלץ להשתמש בגורם שלישי לצורך יצירת מעבר נוח מבית לבית, כמו קרוב משפחה, שכן, חבר או איש מקצוע.
3. **יש לקיים ערוץ תקשורת פתוח בין הילד להורה האחר** – הומלץ לשמר ערוץ תקשורת פתוח וחופשי בין הילד ובין ההורה האחר, שאינו איתו בבית, באמצעות תקשורת דיגיטלית – הן באופן שוטף, והן בנסיבות חריגות, למשל כשאחד ההורים שרוי בבידוד או כשהוא אינו יכול לפגוש את בילד בגלל הרחבת היקף עבודתו. הודגש כי ישנה חשיבות יתרה לרציפות ולהמשכיות של הקשר של הילד עם שני ההורים, במיוחד כאשר שגרת חייו עוברת טלטלה. אם בימים כתיקונם להורים חשוב לשמור על גבולות ביניהם ולהמעיט בהנכחת ההורה האחר בביתם, בימים אלה מומלץ לאפשר לילד יותר קשר עם ההורה האחר במהלך שהותו אצל ההורה. (15, 31, 32). משרד הרווחה בישראל ממליץ להורים לאפשר לילד קשר באמצעים דיגיטליים בפרטיות ככל הניתן, ולא תחת עיניו הבוחנות של ההורה האחר (15).
4. **צמצום חשיפת הילד לעימות ההורי** – היות שבמשבר הקורונה ישנו סיכון לחשיפה מוגברת של הילדים לעימות ההורי, מומלץ כי ההורים ידאגו לכך שילדיהם אינם עדים לשיחות עוינות בין ההורים או להליך משפטי או גישורי המתנהל באמצעים דיגיטליים (30, 32). זאת כדי לצמצם ככל הניתן תחושות בלבול בקרב הילדים, נאמנות חצויה ופגיעה רגשית.

5. **התחשבות כלכלית** – בשל הקשיים הכלכליים במשבר הקורונה, הומלץ להורים גרושים להתחשב זה בזה אם אחד הצדדים נקלע למצוקה כלכלית פתאומית (למשל בגלל פיטורין), שעשויה להגביל את יכולתו לשלם את דמי המזונות מחד, או להגביר את הזדקקותו לתשלומים אלה מאידך. עוד הומלץ כי שני משקי הבית יפעלו יחד כדי למצוא פתרון טוב ככל האפשר עבור הילדים (30, 32).

5.2 המלצות למערכת השירותים

נוסף על הנחיות והמלצות רכות שיועדו להורים, ניתנו גם המלצות להתאמת מערכת השירותים לצורך הספקת תמיכה מרבית למשפחות שבהן ההורים חיים בנפרד, בעת משבר הקורונה (30-37). ניתנו שלוש המלצות מרכזיות:

1. **יש להגביר את הסיוע של הגורמים המקצועיים למיתון עצימות העימות ההורי** - מומלץ כי גורמים מקצועיים בתחומי המשפט, הגישור והטיפול יפעלו ככל יכולתם לסייע במיתון עימותים בין ההורים וכי הם יעודדו את ההורים להימנע מפתיחת נושאי מחלוקת חדשים בעת הזו. נוסף על כך, מוצע לספק שירותים משפטיים חלופיים שיסייעו בהסדרת זמני השהות בזמן הקורונה.
2. **יש לתגבר את ערוצי העזרה, הייעוץ וההדרכה להורים החיים בנפרד** - מומלץ כי יתוגברו ערוצי העזרה, הייעוץ וההדרכה להורים החיים בנפרד, כגון קווי סיוע מקצועיים, סרטוני הסברה, כתבות ומאמרים וניירות עמדה.
3. **יש לתגבר את ערוצי העזרה הישירה לילדים להורים גרושים** - לעיתים ילדים יכולים לחוש בלבול ומבוכה ואף בדידות כשהם ניצבים בתווך בין הוריהם. לכן הומלץ לספק להם קווי סיוע מקצועיים ייעודים.

רשימת מקורות מן האינטרנט

1. <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/coronavirus-guidelines-america/>
2. <http://www.oecd.org/coronavirus/en/>
3. <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/28/as-the-rest-of-europe-lives-under-lockdown-sweden-keeps-calm-and-carries-on>
4. <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/05/sweden-prepares-to-tighten-coronavirus-measures-as-death-toll-climbs>
5. <https://www.government.se/government-policy/the-governments-work-in-response-to-the-virus-responsible-for-covid-19/>
6. https://www.kolzhut.org.il/he/%D7%97%D7%9C%D7%95%D7%A7%D7%AA_%D7%96%D7%9E%D7%A0%D7%99_%D7%A9%D7%94%D7%95%D7%AA_%D7%A9%D7%9C%D7%94%D7%95%D7%A8%D7%99%D7%9D_%D7%91%D7%A0%D7%A4%D7%A8%D7%93_%D7%A2%D7%9D_%D7%99%D7%9C%D7%93%D7%99%D7%94%D7%9D
7. <https://texaslawhelp.org/article/coronavirus-and-child-visitation#toc-3>
8. <https://www.rosenblumlawlv.com/blog/2020/03/26/co-parenting-covid-19/>
9. <https://www.nolo.com/legal-encyclopedia/how-to-handle-child-custody-and-visitation-during-the-covid-19-outbreak.html>
10. <https://spectrumlocalnews.com/nys/watertown/news/2020/04/01/how-does-covid-19-affect-a-parent-s-visitation-rights->
11. <https://edition.cnn.com/2020/04/01/health/child-custody-wellness-coronavirus/index.html>
12. <https://www.whitbecklegal.com/the-impact-of-coronavirus-on-your-family-law-case/>
13. https://www.news-journal.com/ask_the_expert/attorney_sung_kim/does-covid-19-coronavirus-affect-child-custody-or-visitation/article_0dede2da-7441-11ea-8927-97ac30ff348d.html
14. <https://www.vpr.org/post/juggling-child-custody-visitation-during-covid-19-stay-home-order#stream/0>
15. <https://www.gov.il/he/departments/policies/molsa-corona-policy-parent-child-relation>
16. http://www.israelbar.org.il/article_inner.asp?pgId=412886&catId=5072
17. <https://globalnews.ca/news/6753749/custody-agreements-ontario-courts-covid-19/>
18. <https://www.thestar.com/news/gta/2020/03/28/what-counts-as-urgent-in-a-pandemic-from-childrens-aid-to-custody-cases-ontario-family-courts-adjust-to-covid-19.html>
19. <https://www.judiciary.uk/announcements/coronavirus-crisis-guidance-on-compliance-with-family-court-child-arrangement-orders/>
20. <http://www.salute.gov.it/portale/nuovocoronavirus/dettaglioNotizieNuovoCoronavirus.jsp?lingua=italiano&menu=notizie&p=dalministero&id=4224>
21. <http://www.familycourt.gov.au/wps/wcm/connect/fcoaweb/about/news/mr260320>
22. <https://www.familyrelationships.gov.au/covid-19>
23. <https://www.boe.es/boe/dias/2020/03/14/pdfs/BOE-A-2020-3692.pdf>

24. <http://www.telemadrid.es/programas/madrid-frente-al-coronavirus/visitas-custodia-compartida-separados-coronavirus-2-2216198394--20200324104128.html>
25. https://elpais.com/economia/2020/03/17/mis_derechos/1584433986_403759.html
26. <https://www.irishtimes.com/news/crime-and-law/mother-tells-court-she-is-denying-ex-partner-access-to-son-over-covid-19-fears-1.4220233>
27. https://www.molsa.gov.il/CommunityInfo/Regulations/SocialRegulations/Documents/%D7%A4%D7%A8%D7%A7%203%20-%20%D7%A4%D7%A8%D7%98%20%D7%95%D7%9E%D7%A9%D7%A4%D7%97%D7%94/3_36.pdf
28. <https://nacc.org.uk/coronavirus-update>
29. <http://rackmancenter.com/wp-content/uploads/2020/03/O2020000785.pdf>
30. <https://www.balev.org/>
31. <https://www.afccnet.org/Coronavirus>
32. <https://www.cafcass.gov.uk/grown-ups/parents-and-carers/covid-19-guidance-for-children-and-families/>
33. https://www.huffpost.com/entry/how-to-co-parent-coronavirus-pandemic_1_5e7d1cc7c5b6256a7a27685a
34. <https://www.fatherly.com/love-money/relationships/co-parenting-coronavirus-guidelines-divorced-parents/>
35. <https://www.today.com/parents/how-divorced-parents-handle-custody-coronavirus-t176236>
36. <http://theconversation.com/co-parenting-in-the-coronavirus-pandemic-a-family-law-scholars-advice-134093>
37. https://www.familylawsection.org.au/images/documents/online-news/FLS_Ten-tips-for-managing-parenting-in-a-pandemic_20200319.pdf
38. <https://www.zman.co.il/106096/>

רשימת מקורות נוספים

באייר-טופילסקי, ט., סבו-לאל, ר. ובלוד, ש. (2016). המשפחות המקבלות טיפול ממושך במרכזי הקשר הורים ילדים. ירושלים: מכון מאיירס-גיוינט-ברוקדייל. דמ-731-16.

נבות, מ., פאס, ה. וצדקה ה. (2014). מרכזי קשר הורים ילדים: מחקר הערכה ארצי. ירושלים: מכון מאיירס-גיוינט-ברוקדייל. דמ-663-14.

Flory, B. E., Dunn, J., Berg-Weger, M., & Milstead, M. (2001). An exploratory study of supervised access and custody exchange services: The parental experience. *Family Court Review* 39(4): 469-482.

22.3.20

מסרים מרכזיים להורים וילדים בעת משבר הקורונה³

מוגש מטעם 'בין לבין'

אילו קשיים יכולים להיות מועצמים אצל הורים גרושים, וכיצד להתמודד עימם?

הקושי: זוגות בתהליכי פרידה שעדיין מתגוררים ביחד - זוגות שרק החלו לחשוב על פרידה וטרם נקטו הפרדה פיסית נמצאים כעת יחד שעות ארוכות באותו בית. בקרב משפחות אלה המתח רב והאתגר הרגשי הוא גדול. **מה אנחנו ממליצים?** להתחיל לארגן ולהכין מחשבות וגם מסמכים לקראת פרידה; לחשוב ולתכנן את זמני השהיה של הילדים אצל כל הורה בהתאם לצרכי הילדים וליכולות של ההורים; לבחון את הנושא הכלכלי-ההכנסות וההוצאות בשנים האחרונות, חלוקת רכוש; ניתן בהחלט להתחיל תהליך גישור אונליין עם מגשר/ת מוסמכת/ת לענייני משפחה; כשיש חשש לאלימות, איום או אלימות אקטיבית. יש לפעול להפרדה מהירה ו/או לקבל יעוץ מקצועי.

הקושי: 24/7 ילדים ללא מסגרת - לפתע נחת על ההורים "חופש גדול" לא מתוכנן. הסבים והסבתות שלרוב עוזרים במיוחד להורים גרושים, לא זמינים כעת (עקב הסיכון), וההורה מתמודד לבד. אם הוא עובד, בעיית הסדרי הקשר קשה אף יותר. כמו כן, אין מקומות בילוי עם הילדים, דבר המקשה במיוחד על הורים שנוהגים לצאת לבילוי משותף במקום ציבורי, או שאין להם היכן לשהות עם הילד. **מה אנחנו ממליצים?** לבנות עם הילד סדר יום מותאם לכלל בית-ההשגרה מאוד חשובה לתחושת ביטחון. יש כאן הזדמנות לשפר את היחסים באמצעות פעילות ביתית אינטימית עם הילד/ה (משחקי קופסא, שיחה, האזנה משותפת למוסיקה ועוד). ניתן גם לקבל הדרכה הורית נקודתית בנושא זה (כעת גם אונליין).

הקושי: בידוד פיזי או מנטלי - העדר תקשורת בין ההורים הגרושים, ו/או בידוד של ילד מאחד מהוריו (וכעת גם סביו), מעורר געגוע או כעס וקושי אצל הילד. בהרבה בתים נבצר קשר פיסי עם אחד ההורים (תחבורה בין ערים, בידוד וכיוצא בזה). הילד עלול לחוות העדר קשר כהזנחה/ ויתור מצד ההורה, ולחוות אפילו דחייה. כמו כן, תחושת הזמן של ילדים צעירים (0-8) אינה ברורה ולכן הם עלולים לחוות חוסר וודאות רב ביותר. יתכן שהשהות עם הורה אחד מתארכת למשך זמן ארוך מהרגיל ומאידך, נוצר פער זמן גדול בין מפגש למפגש עם ההורה האחר. ישנם גם ילדים שיחוש דאגה כלפי ההורה השני בתקופה כה רגישה.

מה אנחנו ממליצים?

הקפדה על קשר קבוע ורציף עם הילד/ים. מחויבות שני ההורים לעודד ולקיים קשר תכופ של הילד עם שניהם (בהתאם לגיל הילד).

אפילו אם סדר המפגשים והלינות מתקיים פחות או יותר כבשגרה - רצוי שההורים יסכמו ביניהם לוח זמנים להתקשרויות בין ילד להורה (טלפונים או שיחות וידאו, התדירות ומשך השיחות). לגבי פעוטות, שאינם בהכרח בעלי יכולת לנהל שיחת טלפון, מומלץ לנסות לקיים שיחות וידאו שמייצרות נוכחות קונקרטיה יותר של הורה. על ההורים לזכור ששני הורים חשובים, לא לשמוט את הנוכחות של כל אחד מההורים, להימנע מניצול המצב למניעת קשר. התקשורת בין ההורים הגרושים חשובה תמיד ועכשיו במיוחד: להסכים ביניהם מה כדאי לומר לילדים ומה לא לגבי משבר הקורונה, גם בהתאם לגיל הילד. להשתדל שלא לדבר מעל לראשם של הילדים, לעודד אותם לשאול כל שאלה, לתת לילדים מידע: איך חיהם יראו, מחר ובימים הבאים, ככל האפשר. לעודד

³ השימוש בלשון זכר הינו לנוחות הכתיבה בלבד, והכוונה כמובן לבנות ובנים, נשים וגברים כאחד.

ביטוי עצמי, באמצעות שאלות כגון "מה שמעת על הקורונה? מה את/ה מרגיש? ושאלות ספציפיות לגבי קיום קשר עם שני ההורים - "האם אתה חושש שלא תראה את אמא או אבא?"

הקושי: נפגשים יותר עם הגרושה- המעברים של הילדים בין ההורים כבר לא נעשים דרך בית ספר. הדבר מייצר קושי כי מחייב מפגש תדיר בין ההורים.
מה אנחנו ממליצים? המצב החדש, הזמני, יכול להוות הזדמנות להתייחסות חיובית יותר להורה השני ליד הילד (קבלתו באופן נעים יותר, במידת האפשר הזמנה להיכנס עד שהילד מתארגן). אך אם היחסים גרועים עד כי זו אינה אפשרות, רצוי ככל הניתן למנוע מפגש וחיכוך בין ההורים. בהתאם לגיל הילד ולאפשרויות בכל משפחה, אם ניתן שמבוגר אחראי אחר יאסוף אותו או שמבוגר או אח בוגר שבבית ילווה את המעבר, יחסכו מהילד החיכוכים והמתח שנלווים למפגש.

הקושי: היעדרות סבתות וסבים
כולם אמורים להגן על הוריהם המתבגרים, שהקורונה מסכנת אותם במיוחד. ילדים להורים גרושים קשורים במקרים רבים קשר עמוק לסבתות וסבים, המהווים עוגן בטוח, במיוחד אם הם מצליחים לא להיות מעורבים בקונפליקט ההורי. ילדים עלולים להתגעגע מאוד לקשר זה כעת. יש חשיבות רבה לשמירת הקשר כעת עם הסבים/ות משני הצדדים.
מה אנחנו ממליצים? לעודד ולאפשר לילדים קשר טלפוני, אולי אינטרנטי. גם ההורים יכולים ליהנות מכך - כי הסבים יכולים ליזום פעילויות שונות מרחוק עם הילדים, ולהעסיק אותם. אפשר לסייע ולהציע פעילויות כאלו, כגון משחקי מילים, קריאת ספרים בהמשכים, לימודים, שיחה באנגלית ועוד.

מהן התחושות והמחשבות של ילדים להורים גרושים בימי הקורונה?

חשש מבידוד חד סטרי: האם נצטרך להישאר רק עם הורה אחד בבית מסוים ולא נוכל להיות עם ההורה השני זמן רב?
מה אנחנו ממליצים: מתן מענים לילדים יסיר חרדות מיותרות ויבהיר להם האם ימשיכו לראות את הורה השני, איך יתקיים המעבר וכו'. הכל על פי גילו של הילד והבנתו. יקל על הילד אם ההורים יצליחו לתאם ביניהם פעילויות.

בלבול נוכח מידע שונה: לעיתים כל הורה מספר לילד דברים אחרים אודות המגיפה ומתנהל אחרת ביחס אליה.
מה אנחנו ממליצים: יקל על הילד אם ההורים יצליחו לתאם ביניהם את הגירסא המתאימה לילדיהם בהתאם לגילם. אם לא, יתכן שהילד יוכל למצוא מישהו אחר שנוח לו לדבר איתו בתקופה הזו. ילד החווה קושי יכול לקיים קשר טלפוני עם בת/בן משפחה משמעותי ויציב, המחנכת או יועצת בית הספר שנמצאות איתם בתקשורת אונליין, או בקו הסיוע שלנו (צ'אט) באתר www.balev.org

מתח עקב מפגשי הורים: מעברים ישירים בין הבתים (כי אין מסגרת חינוכית בתווך) מייצרים מפגשים בין ההורים, וזה עלול להיות לא קל לילדים שחווים את המתח ואולי גם אמירות שליליות ביניהם. ההורים עצמם נמצאים במתח אולי גם מסיבות כלכליות.
מה אנחנו ממליצים: להפחית תחושת אשמה אפשרית מצד הילדים, להסביר להם שגם ההורים עוברים תקופה קשה ומצב רוחם, עצבנות או כעס לא בהכרח קשורים לילד.

הקלה שביציאה מחובות השגרה: לא צריכים כעת לזכור לקחת דברים מבית לבית (נעלי ספורט לשיעור התעמלות, מחברת היסטוריה ועוד...); יכולים להתחמק מלעבור לבית של הורה שהיחסים איתו מורכבים מבחינתם.

מה אנחנו ממליצים: כן, לאפשר הקלה בתוך המתח הרב - ומאידך לא לוותר על המאמץ לשמר את הקשר עם ההורה האחר במסגרת זמני השהות המוגדרים בשגרה.
לסיום, מומלץ לקדם הנעה והעצמה של הילד/ים: לפנות אליהם ולברר עימם האם יש להם רעיונות כיצד לבנות שגרת יום שתהיה להם נעימה? לברר כיצד יוכלו להיות שותפים לחלוקת האחריות כעת.

22.3.20

נייר עמדה – משפחות גרושות בימי קורונה⁴

מגיפת הקורונה מאתגרת כל משפחה, אבל משפחות גרושות מאתגרות כפליים. מסמך זה נועד להפנות זרקור למשפחות אלו, לדרכי התערבות המומלצות ותכנים ייחודיים שנועדו לסייע להן.

ניהול המצב המשפחתי הכללי - שיתוף במידע, הסתגלות לסדר היום החדש

מידת הגמישות של ההורים הגרושים והתקשורת ביניהם בימים אלה תלויות במידה רבה ברמת שיתוף הפעולה שלהם, תוך הבנה מוגברת של חשיבות התקשורת והתאמת סדר היום של הילדים וההורים למצב החדש. הורים שהיחסים ביניהם קשים עלולים להחמיר את העימות המתמשך באופן שיקשה עוד יותר גם על הילדים.

מעבר ילדים בין הורה להורה

בימים כתיקונם מעבר הילדים בין ההורים נעשה באמצעות מסגרות החינוך (איסוף הילד מהמסגרת). כעת המעבר נעשה תדיר ישירות בין ההורים. לפי ההנחיות כיום התנועה בין שני בתיו של הילד מותרת. אין איסור על מעבר הילד מבית לבית (לגבי ילדים עם רגישות נשימתית, יש להתייעץ עם רופא הילדים). גם הסדרים זמניים של זמני שהות (טרם החלטה משפטית סופית) צריכים להמשיך להתקיים במתכונתם ללא שינוי (לא הרחבה/ צמצום). הסיכון קיים אצל הזוגות שהיחסים ביניהם היו קשים עוד טרם משבר הקורונה. הורים כאלו שמידת האמון ביניהם נמוכה, עלולים לחשוש מהמעברים ואולי מי מהם ירצה למנוע מהילדים את המעברים. הורים אלו זקוקים לסיוע בשמירה על השגרה עבור הילדים, אם באמצעות מתאמים הוריים, מטפלים או מגשרים.

פערים בין ההורים לגבי הערכת הסיכון

יתכנו פערים בין ההורים לגבי רמת הבידוד של הילד. יש חשיבות להבחנה בין חשש מבוסס, למשל לגבי ילדים בעלי רגישות בדרכי הנשימה או ילדים שהיו במגע עם חולה מאומת (ואז נדרשת תקשורת בונה שלוקחת בחשבון קודם כל את טובתו של הילד וצרכיו) לבין מקרים שבהם רמת החשש הגבוהה של ההורה מבטאת חרדה לגבי עצם הקשר עם ההורה השני, דבר שעלול להעצים קונפליקט ביניהם.

אתגרים כלכליים

נשים וגברים רבים איבדו בתקופה זו את מקום עבודתם או הוצאו לחל"ת. בשני המקרים הכנסתם נפגעת, ועד לתשלום דמי אבטלה הם צריכים לשרוד גם כלכלית. גם עצמאיים רבים נפגעו כלכלית. בין אם מדובר בהורה החייב במזונות ילדיו ואינו עובד ובין אם מדובר בהורה שמזונות הילדים הם ההכנסה העיקרית לאחר שפוטר, תקופה זו מאוד מאתגרת כלכלית. הורה שאיבד את עבודתו גם מודאג יותר לגבי עתידו. גם כאן נדרשת גמישות והבנה הן מצד מערכות ציבוריות, עסקיות ואנושיות.

חשיפת הילדים לעימותים בזמן קורונה

כשכולם נמצאים בבית סביר שמידת החשיפה של ילדים לשיחות טלפון בין ההורים גוברת. כל ויכוח בין ההורים עלול לערער את תחושת הביטחון הרעוע ממילא של הילד. חשיפתם לעימות בין ההורים סביב הקשר איתם, לשפה פוגענית והכפשות בין ההורים, תפגע בהתמודדותם.

המלצות-

1. אנו מציעים כי משרד הבריאות והמשפטים ימליצו שמשפחות גרושות ימשיכו לקיים את שגרת זמני השהות של ילדיהן אצל ההורים (למעט ילדים בעלי מחלות נשימתיות או כשאחד ההורים חולה).
2. גורמים מקצועיים בתחום המשפטי, הטיפול והגישורי נדרשים כעת לפעול ככל יכולתם למיתון עימותים בין ההורים. כמו כן, מומלץ שהם ימנעו מפתחת נושאי מחלוקת חדשים בעת הזו.

⁴ השימוש בלשון זכר הינו לנוחות הכתיבה בלבד, והכוונה כמובן לבנות ובנים, נשים וגברים כאחד.

3. יש לתגבר את ערוצי העזרה הישירה לילדים להורים גרושים- קווי סיוע מקצועיים⁵, סרטוני הסברה מותאמים לגילאים שונים, קשר עם מחנכת או יועצת הכיתה.
4. יש להנגיש הדרכה הורית וגישור להורים גרושים- גישור אונליין, קווי סיוע מקצועיים, סרטוני הסברה כתבות ומאמרים.

נייר עמדה זה נכתב בשיתוף ובתמיכת החתומים מטה (מסודרים בסדר אלפאביתי)-

1. גב' מורן אברג'יל, עו"ס
2. ד"ר דורית אלדר אבין, עו"סית ומנהלת יחידות הסיוע לשעבר
3. גב' רוטל ארגוב, עו"ס, סגנית ראשת השירותים החברתיים – עיריית חולון
4. גב' מיכל אריאלי, חוקרת איכותנית ומדריכת הורים
5. ד"ר דנה ארהרד וייס, פסיכולוגית התפתחותית מומחית
6. ד"ר מירי בקר, לשעבר עו"ס סדרי דין מחוזית
7. ד"ר ענבל בראון קיבנסון, עו"ס מומחית בהתערבויות במשפחות בקונפליקט גבוה
8. גב' רינה ברטל, סגנית ראש עיריית רעננה לשעבר, יו"ר שדולת הנשים לשעבר
9. גב' סיננה גולן, עו"ס, ראשת השירותים החברתיים - מועצה אזורית חוף השרון
10. גב' עדי גל, עו"ס ופסיכותרפיסטית
11. גב' כרמית גל נס, מטפלת באומנויות
12. גב' נעמי דטנר, עו"סית ומגשרת
13. גב' מיכל חייט, יועצת ארגונית
14. ד"ר ליאת יקיר, גנטיקאית, בוגרת מכון ויצמן למדע, חוקרת התנהגות אנושית
15. גב' ליטל לופטה, עמותת טופז
16. גב' אליה ליכטנשטיין, עו"ס, מנהלת מרכז 'בין לבין' חולון
17. גב' ריקי מאירי, מטפלת משפחתית, ס.ראשת השירותים החברתיים - מועצה אזורית חוף השרון
18. עו"ד שירי מלכה, מומחית לדיני משפחה
19. גב' ניה מסר, עמותת טופז
20. השופט (בדימוס) פיליפ מרכוס, לשעבר סגן נשיא בי"מ"ש לענייני משפחה בי-ם
21. ד"ר מייק נפתלי, נשיא עמותת טופז
22. ד"ר פרץ סגל, משפטן, מרצה ומנכ"ל ארגון מגשרים
23. מר שמואל סורק, יו"ר ומנכ"ל עמותת טופז
24. גב' ליאל סלע ברודסקי, מתמחה בפסיכולוגיה קלינית
25. גב' לוטם עזרא, יועצת משפחתית
26. גב' ענת ענבר, עו"ס, מנהלת יחידות הסיוע לשעבר
27. גב' תרצה פניג, מטפלת זוגית ומשפחתית ואנליטיקאית קבוצתית
28. גב' מיכל פפר, מנהלת מיזם 'בין לבין', משפטנית ומנחת קבוצות הורים
29. גב' תמר פרת, מטפלת זוגית ומשפחתית, מדריכה ועו"ס
30. גב' מזל קציר, מטפלת משפחתית ומנהלת בי"ס (לשעבר)
31. ד"ר יואה שורק, ראש צוות ילדים בחטיבת המשפחה, מכון מאיר-ג'וינט-ברוקדייל
32. ד"ר מור שחורי סטאל, פסיכולוגית קלינית מומחית
33. עו"ד עידית שחם, מגשרת ונוטריון
34. גב' ויוי חיה שפירא, לשעבר ראש תחום חינוך חברתי במשרד החינוך
35. גב' איילת שקד שילוני, עו"ס, מנהלת מרכז 'בין לבין' חוף השרון
36. פרופ' ציפורה שכטמן, פרופסור מן המניין (אמריטה) או"ל חיפה בתחום הייעוץ והטיפול הקבוצתי .
37. גב' עידית ששון, עו"ס, השירותים החברתיים - מועצה אזורית חוף השרון.

⁵ צ'אט וקו ייעוץ טלפוני של 'בין לבין'; מייל המועצה לשלום הילד; הסיוע המשפטי; קו חרום של משרד הרווחה- 118